

Care drain versus brain drain: Pracovní migrace žen

Adéla Suralová

Abstrakt:

Článek se zaměřuje na pracovní migraci žen, jejíž zkoumání je často zachyceno v pasti genderových stereotypů a kulturních představ o povaze tzv. „ženské migrace“. Text na příkladech tzv. care drainu a brain drainu ukazuje, jaké tendence se během téměř čtyřicetileté tradice zkoumání pracovní migrace žen (a genderu a migrace) vynořily, do jakých domén výzkumy na toto téma zaměřené směřují a jaké dopady má ono směřování na vytváření obrazu migrantky.

Pracovní migrace žen stála po dlouhou dobu stranou zájmu studia lidské mobility i její konceptualizace. Teprve v 70. letech 20. století se ženy jakožto aktivní participantky v migračních tocích dostávají pod výzkumnickou lupou migračních studií (srov. Hondagneu-Sotelo, 1999, 2000, Boyd, Grieco 2003), přičemž debatu otevřely právě výzkumy zaměřené na jejich integraci na trhu práce (v evropském kontextu např. Phizacklea 1983, Morokvasic 1984 aj.). V této souvislosti pak autorky a autoři zdůrazňují zásadní propojení feminizace migrace a feminizace trhu práce, tedy procesů, které se vzájemně podmiňují a umožňují. Jedním z argumentů je např. následující dialektika: trh práce se feminizuje, zvyšuje se tedy poptávka rodin po pečovatelkách a hospodyních, což jsou nejčastěji migrantky. Tím dochází nejen k množení dalších striktně feminizovaných pracovních pozic (rozumějme k zintenzivnění procesu feminizace placené práce), ale také k posílení migrace žen za touto prací. Zachycení těchto procesů vedlo výzkumnice a výzkumníky k přehodnocení konceptuálního rámce a vytvoření nového pojmu, který jakoby padl na tělo tzv. „ženské migraci“. Analogicky k procesu brain drainu se tak objevuje care drain, tedy odliv péče způsobený právě výše popsanými tendencemi.

Podle Ehrenreich a Hochschild (2003) tento vzorec ženské migrace reflektuje tzv. celosvětově rozšířenou genderovou revoluci: domácnosti se již nemohou spoléhat na jednoho chleboďárce (muže), na trh práce nastupují ženy a vynořuje se otázka, „kdo bude pečovat o děti, nemocné a staré lidi? Kdo uvaří oběd a uklidí dům?“ (tamtéž: 3). Právě tato otázka stojí na počátku

splétání globálního řetězce péče (global care chain), který spojuje (a také – především – hierarchizuje) ženy napříč kontinenty. Skrze migraci žen-matek, které odcházejí, aby suplovaly roli jiných žen-matek, dochází ke komodifikaci a odlivu domácí práce. „Import péče a lásky z chudých zemí do bohatých“ (Hochschild 2003: 17) sice není novým fenoménem, nicméně zintenzivnění mobility za účelem vykonávání profese hospodyň, chůve či pečovatelek činí z péče jeden z hlavních vývozních artiklů určitých zemí vůbec. Např. Parreñas (2001, 2002) na případu Filipín upozorňuje na dopady odlivu péče jdoucí ruku v ruce s rozsáhlou sociální změnou – tzv. krizí péče, tj. stavem, kdy se péče vlivem odchodu velkého množství žen do zahraničí (za přijetím péče o jiné než vlastní děti) stává nedostatkovým zbožím (srov. též Parreñas 2009). Anderson a Phizacklea (viz Kofman 1999) konstatovaly rostoucí poptávku po placených domácích pracích v ekonomicky rozvinutých zemích zejména z důvodu stárnutí jejich populací, mění se struktury rodin a vynořování nových sociálních a kulturních způsobů života. O deset let později, kdy vzkvétá studium migrace prizmatem transacionalismu, spatřuje Akalin (2008) hlavní přidanou hodnotu těchto pracovnic v jejich „dočasné dostupnosti“ (tzv. being available temporarily). Migrantky pobývají v hostitelské zemi pouze omezenou dobu a zároveň jsou dostupné doslova dvacet čtyři hodin denně. Rovnice jejich uvažování je jednoduchá: vydělat za co nejkratší dobu co nejvíc peněz a vrátit se zpět.

Základní důraz kladený na sféru reprodukce, tj. na ženy jako poskytovatelky péče, zneviditelňuje sféru produkce, jejíž součástí migrantky jsou. Pracovní migrace žen neprobíhá pouze ve znamení care drainu, její nedílnou součástí je také brain drain. Přitom brain drain a care drain se nemusejí vylučovat, ale naopak představují dvě strany téže mince. Zejména v jižní Evropě proces dequalifikace a ztráty profesního statusu (srov. Kofman 1999) vykresluje obraz migrantky, která transformuje své odborné dovednosti, aby převzala zodpovědnost za chod (cizí) domácnosti a péči o (cizí) děti. A tak se již zmíněné Filipínky-lékařky stávají migrantkami-hospodyněmi-pečovatelkami. Právě tato skutečnost – tj. zkušenost žen s procesem dequalifikace – je však zastíňována obrazy utrápených dětí vyrůstajících bez matek a obrazy matek praktikujících tzv. transnacionální mateřství. Ať již v zemi původu byly inženýrkami na vysokých postech nebo manuálními pracovnicemi se základním vzděláním, nevymaňují se migrantky z role pečovatelek. Jakoby péče byla nezastupitelným atributem, esencí ženství, jehož jsou migrantky nositelky, jakoby trh práce existoval pouze na půdě privátních kuchyní a dětských pokojů. Pokud jsou ženy součástí studia mezinárodních migračních proudů, jsou považovány za nekvalifikované pracovnice (Kofman 2000).¹

Výzkumy zaměřené na migrantky, pro něž příchod do nové země znamenal profesní a s ním spojený sociální propad, jakoby odporovaly schématu, který nastolily první výzkumy migrace

¹ Jak však ukazuje čím dál větší množství výzkumů, zkušenost ztráty kvalifikace se stává podstatnou součástí migrační zkušenosti žen i mužů (Kofman 1999, 2000).

žen. Podle nich ženy migrují, aby dosáhly rovnějšího postavení, aby prolomily genderovou nerovnost. Migrace tedy, celkem přímočaře, má emancipační potenciál a směřuje k posílení pozice (empowermentu) žen. V tomto světle příběhy žen, pro které ztráta postavení způsobená migrací znamenala prohloubení (nejen finanční) závislosti, vystupují téměř jako prohřešky proti prvotním teoriím migrace reflektujícím feministickou teorii. Např. Pessar (1999) konstatuje v závěrech svého výzkumu zacíleného na dominikánské ženy v USA, že prvotní nadšení, kterým ji vybavila feministická teorie a představa emancipace migrantek, ochladlo, když se pět let po výzkumu setkala se svými informátorkami. Ty totiž vzhledem k zakořeněnému genderovému uspořádání nedosáhly (nebo se ani nesnažily dosáhnout) postavení, které autorka očekávala.

Ačkoli je mezi migrujícími velké procento profesionálek, tj. žen s vysokoškolským vzděláním (srov. Kofman 2000), zůstávají stranou pozornosti výzkumníc a výzkumníků. Pokud se již výzkumy věnují tomuto aspektu mobility, směřují velice často do takových profesních oblastí, do nichž měly ženy znemožněn přístup nebo (na základě teorie lidského kapitálu) analyzují ekonomickou rovinu tohoto typu migrace a mapují maximalizaci nákladů vložených do vzdělání (srov. Nedelcu 2005). Obraz migrující masy nevzdělaných hospodyně je částečně napraven směrováním výzkumů dequalifikace a brain drainu do těch profesí, v nichž lze podíl žen-migrantek očekávat, tj. do těch profesí, které jsou tradičně vykonávány téměř výhradně ženami. Jednou z těchto oblastí – která zároveň čelí nedostatku „domácích“ zaměstnankyň, což otevírá prostor pro migrantky – je zdravotní péče. Ve scénářích tohoto typu výzkumů se tak objevuje nová dominantní postava: zdravotní sestra (viz např. Ribeiro 2008, Le Espiritu 2005, Ryan 2007 aj.). Tedy opět postava odpovídající roli ženy-pečovatelky.

Výzkum pracovní migrace žen se zdá být zachycen v pasti stereotypů a normativních očekávání, které z migrantek vytvářejí výhradní pečovatelky s výhradní zodpovědností za privátní sféru. Pokud výzkumy překračují hranice soukromého a vstupují do veřejného, směřují na místa kódovaná jako „ženská“, do profesí, které jsou tradičně považovány za doménu žen. Hospodyně a zdravotní sestry se tak stávají jakýmsi prototypy migrantek uvězněných ve svých typizovaných genderových rolích. Zaháčkovanost výzkumů v těchto schématech nezrcadlí realitu migrace (to by pak znamenalo, že migrují zejména potenciální hospodyně a zdravotní sestry, zatímco např. vědkyně na migračních tocích neparticipují), ale reprodukuje stávající stereotypy (podle šablony „žena rovná se pečovatelka“). Přitom právě genderově senzitivní výzkumy pracovní migrace žen mohou zachytit nejen rozmanitost genderových rolí a způsobů jejich hraní, ale také diverzitu migračních zkušeností žen a mužů. V takových výzkumech vzorců migrace žen však musí stát genderové stereotypy a normativní očekávání související s pozicí žen ve společnosti a na trhu práce v centru analýzy, tedy být jejich východiskem a nikoli výstupem.

O autorce:

Adéla Souralová (1984) je absolventkou magisterského programu sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, kde v současné době pokračuje v postgraduálním studiu. Zabývá se genderovými aspekty migračního procesu a antropologií migrace.

Kontakt: asouralo@fss.muni.cz.

Bibliografie

Akalin, A. 2008. „Turning Labour into Love: the Employment of Migrant Domestic Workers in Turkey“ In: Metz-Göckel, S.; Morokvasic, M.; Müntz, A.S. (eds.) 2008. Migration and Mobility in an Enlarged Europe. A Gender Perspective. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers.

Boyd, M.; Grieco, E. 2003. Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory. Dostupný z: <<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=106>>.

Ehrenreich, B.; Hochschild, A.R. (eds.) 2002. Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy. London: Granta Books.

Hochschild, A. R. 2002. „Love and Gold.“ In: B. Ehrenreich; A.R. Hochschild (eds.) Global Woman: Nannies, maids and sex workers in the new economy. London: Granta Books, s. 15–30.

Hondagneu-Sotelo, P. 1999. „Gender and Immigration: A Retrospective and Introduction.“ In P. Hondagneu-Sotelo (ed.) Gender and U.S. Immigration. Contemporary Trends. California: University of California Press, s. 3–19.

Hondagneu-Sotelo, P. 2000. „Feminism and Migration.“ *Annals of the American Academy*, 571: 107–120.

Kofman, E. 1999. „Female ‚Birds of Passage‘ a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union.“ *International Migration Review*, 33 (2): 269–299.

Kofman, E. 2000. „The Invisibility of Skilled Female Migrants and Gender Relations in Studies of Skilled Migration in Europe.“ *International Journal of Population Geography*, 6 (1): 45–59.

Le Espiritu, Y. 2005. „Gender, Migration, and Work.“ *Revue Européene des Migrations Internationales*, 21 (1): 55–75.

Morokvasic, M. 1984. „The overview: Birds of Passage are also Women“, *International Migration Review*, 68 (18): 886–907.

Nedelcu, M. 2005. „Stratégies de migration et d'accès au marché du travail des professionnelles roumaines à Toronto.“ *Revue Européene des Migrations Internationales*, 21 (1): 77–106.

Parreñas, R.S. 2001. *Servants of Globalization. Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.

- Parreñas, R.S. 2002. „The Care Crisis in the Philippines: Children and Transnational Families in the New Global Economy.“ In: B. Ehrenreich; A.R. Hochschild (eds.) *Global Woman: Nannies, maids and sex workers in the new economy*. London: Granta Books, s. 39–54.
- Parreñas, R.S. 2009. „Inserting Feminism in Transnational Migration Studies“ [on-line] [cit. 12.9.2009] Dostupný z:
http://aa.ecn.cz/img_upload/6334c0c7298d6b396d213ccd19be5999/RParrenas_InsertingFeminismInTransnationalMigrationStudies.pdf.
- Pessar, P.R. 1999. „Engendering Migration Studies: The Case of New Immigrants in the United States.“ In P. Hondagneu-Sotelo (ed.) *Gender and U.S. Immigration. Contemporary Trends*. California: University of California Press, s. 20–42.
- Phizacklea, A. (ed.) 1983. *One Way Ticket*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Ribeiro. J.S. 2008. „Gendering Migration Flows: Physicians and Nurses in Portugal.“ *Equal Opportunities International*, 27 (1): 77–78.
- Ryan, L. 2007. „Migrant Women, Social Networks and Motherhood: The Experiences of Irish Nurses in Britain.“ *Sociology*, 41(2): 295–312.